

Андрій Володимирович ПЕХНИК

к.е.н., доцент, Львівський національний університет імені Івана Франка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9171-7354>

e-mail: apekhnyk7@ukr.net

ТРАНСНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Транснаціоналізація – одна з основних тенденцій розвитку світової економіки, що сформувала її у сучасному вигляді. Транснаціональні корпорації (ТНК) – не просто невід’ємна частина глобальної економіки, а радше її уособлення. За політичною могутністю провідні ТНК змагаються з окремими державами, а економічно перевищують більшість з них. Транснаціоналізацію детерміновано розвитком корпорації, якій стає «тісно» на національному ринку; з іншого боку, ТНК стрімко зростають саме завдяки активній транснаціоналізації, що забезпечує максимальну ефективність та прибутковість. Центри базування ТНК – США, ЄС, Японія та Китай. Корпорації кожного регіону мають унікальні риси, зумовлені його історичними, культурними, ментальними та політичними особливостями.

Ключові слова: транснаціоналізація, транснаціональні корпорації, ТНК, світова економіка, міжнародні економічні відносини, міжнародний бізнес

Стаття надійшла 20.04.2026

Статтю прийнято 27.04.2026

Статтю опубліковано 15.05.2026

ВСТУП

Транснаціоналізація є однією з основних тенденцій розвитку світової економіки, котра власне і сформувала її у сучасному вигляді. В наш час транснаціональні корпорації (ТНК) є не просто невід’ємною частиною глобальної економіки системи – вони у суті й є, як це далі обґрунтовано у статті, цією глобальною економікою чи принаймні дуже значною її частиною.

За своєю політичною могутністю та впливом на глобальне суспільство провідні ТНК можуть змагатися з окремими державами, а за економічними показниками перевищують більшість з них. Тому вивчення такого явища як транснаціоналізація і відповідно ТНК, котрі її уособлюють, в наш час набуває особливої актуальності.

Об’єктом дослідження є транснаціоналізація та транснаціональні корпорації, а предметом дослідження – історія становлення ТНК, їх роль та особливості розвитку у сучасній світовій економіці.

У світовій економічній науці діяльність ТНК досліджували такі вчені, як С. Агарваль, П. Баклі, Д. Беннет, Г. Вейнріч, Р. Вернон, С. Гаймер, Дж.-Ф. Геннарт, Ч. Гілл, Ч. Гофер, Дж. Даннінг, Д. Датта, М. Кассон, Р. Кейвз, Ч. Кіндельбергер, Дж. Лі, М. Міллер, Ф. Модільяні, Т. Моран, Т. Озава, К. Омае, Х. Пітеліс, М. Портер, П. Рана, Р. Рейч, С. Рольф, Дж. Ротгеб, Ф. Рут, М. та С. Толчін, Ф. Тромпенаарс, А. Шапіро, К. Шарп; у вітчизняній науці окремі аспекти діяльності ТНК вивчали О. Білорус, О. Будкін, В. Буткевич, С. Войтко, О. Гавриш, В. Геєць, І. Гладій, Б. Губський, В. Дикань, О. Корогорова, В. Кисіль, М. Лизун, В. Мельник, Т. Моїсеєнко, А. Мокій, К. Нерода-Березка, Ю. Пахомов, К. Панченко, Ж. Поплавська, О. Рогач, А. Семенов, К. Семенов, С. Соколенко, А. Філіпенко, В. Шевчук, О. Шнирков, І. Шуміло та ін. Водночас, незважаючи на велику кількість досліджень діяльності ТНК, з огляду на складність та багатогранність цього явища, багато аспектів та закономірностей транснаціоналізації і досі потребують подальших досліджень.

МЕТА дослідження – виявити закономірності розвитку та особливості діяльності транснаціональних корпорацій у світовій економіці.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для вирішення поставлених завдань застосовано загальнонаукові та спеціальні пізнавальні методи. Теоретико-методологічною основою дослідження є праці іноземних та вітчизняних фахівців у галузі транснаціоналізації та діяльності ТНК. У дослідженні застосовано такі методи: системний підхід (вивчення принципів та закономірностей транснаціоналізації світової економіки); фінансово-економічний та порівняльний аналіз (вивчення загальних закономірностей та тенденцій розвитку ТНК та їх національних особливостей).

РЕЗУЛЬТАТИ

Однією з найхарактерніших особливостей сучасної світової економіки є наявність в ній ТНК, тобто компаній, які:

забезпечують свою виробничу, складальну, торгівельну або сервісну присутність у двох або більше країнах;

інвестують або інвестували значну частину активів у закордонні філіали;

забезпечують значну частину обороту і прибутків за кордоном;

мають ефективний відпрацьований механізм міжнародної координації діяльності закордонних філіалів;

застосовують глобальні стратегії при прийнятті управлінських рішень;

розглядають можливості інвестування активів у будь-якій країні світу.

ТНК є одним з найважливіших феноменів світової економіки кінця ХХ ст., однак витoki цього явища слід шукати значно раніше.

Так, прообразами сучасних транснаціональних компаній були ломбардські, флорентійські та венеціанські банківські доми, що мали свої відділення у всій середньовічній Європі (наприклад, банк відомої флорентійської родини Медічі мав 16 відділень, розкиданих у всій Європі). Функції ТНК були притаманні і релігійним лицарським орденам, – наприклад, створеному у 1118 р. «Ордену лицарів храму царя Соломона», представники якого більш відомі під назвою тамплієрів. Відділення ордену охоплювали територію від Малої Азії на сході до Ірландії на заході і від північної Аф-

рики на півдні до Норвегії та Швеції на півночі. Військова могутність ордену підсилювала його можливості посередницької діяльності у переведенні грошових коштів, поштових доставок і збройного супроводу, і навпаки – зростання попиту на таку діяльність сприяло підсиленню ордену. Коли у XIII ст. тамплієри за 13 тижнів доставили дипломатичну депешу з Палестини у Лондон, це було загальноновизнаним рекордом швидкості для тогочасного світу. Загальноновизнана нейтральність та імунітет тамплієрів під час різноманітних феодалних міжусобиць теж сприяли авторитету ордену як банкіра та фінансового посередника. Зрештою саме фінансова могутність ордену накликнула на нього заздрощі монархів і спричинила ліквідацію ордену у 1307 р.

З початком Великих географічних відкриттів та розвитком колоніальної торгівлі почався і розвиток мереж закордонних представництв провідних торгівельних компаній, приватних (наприклад, у Великій Британії та Голландії) чи контрольованих державою (наприклад, у Франції). Цим компаніям були притаманні більшість функцій ТНК. Найвідомішими з таких компаній є британські Ост-Індійська та Вест-Індійська компанії.

Починаючи з середини XIX ст. більшість провідних європейських та американських компаній почали засновувати закордонні представництва. Однак функції цих представництв аж до середини XX ст. були суттєво обмежені. Зокрема, вони рідко передбачали наявність повноцінного виробництва за кордоном, котре набуло поширення у II пол. XX ст., а отже, – саме з цього періоду починається бурхливе зростання ТНК.

На початку 1980-х рр. ТНК вже контролювали близько половини промислового виробництва та зовнішньої торгівлі й переважну більшість технологічних розробок капіталістичного світу; у 1992 р. 100 найбільшим компаніям належали активи на загальну суму 3,4 трлн дол., близько 40 % з яких припадало власне на закордонні активи; водночас згадані 100 ТНК в цей період вже контролювали близько 1/3 прямих іноземних інвестицій світу [1].

Кількість справді гігантських компаній навіть у наш час не перевищує кількох сотень, однак за рахунок розгалуженої структури і величезних обсягів виробництва вони практично повністю контролюють світову економіку.

Масштаби діяльності ТНК нині набули безпрецедентних розмахів. Згідно з результатами дослідження, проведеного благодійною фундацією Global Justice Now, станом на 2016 р. 69 позицій у рейтингу зі 100 найбільших економічних утворень світу займали ТНК, і лише 31 – суверенні держави; водночас кількість ТНК у списку зросла на 6 лише протягом одного року (у 2015 р. їхня кількість становила 63) [2].

Роль ТНК у сучасній світовій економіці важко перебільшити: оборот великих ТНК перевищує державні бюджети і навіть ВВП багатьох держав: річний оборот «General Motors» перевищував ВВП Швейцарії, Пакистану та ПАР, «Royal Dutch Shell» – Ірану, Венесуели та Туреччини, а оборот «Goodyear Tire» більший за ВВП такого гіганта нафтоекспорту, як Саудівська Аравія.

Могутність ТНК стрімко зростає, – наприклад, у 2024 р. надходження 500 найбільших ТНК світу зросли на 1,8% порівняно з 2023 р. Якщо на початку 1970-х рр. у світі нараховувалося лише 210 корпорацій з річним

оборотом, більшим за 1 млрд дол., а у 1980-х рр. – 380 ТНК з оборотом понад 2 млрд дол., то у 1998 р. навіть оборот компанії «Northrop Grumman» (найменшої з 500 найпотужніших ТНК) перевищив 8,9 млрд дол., тоді як оборот 447 компаній перевищував 10 млрд дол., з них 183 компаній – 20 млрд дол., 35 компаній – 50 млрд дол., а оборот 9 найбільших корпорацій перевищив безпрецедентну до того відмітку 100 млрд дол. [3; N.B.: тут і надалі статистика за ТНК розраховується на основі рейтингів Fortune Global 500 за відповідні роки].

Надходження 500 найбільших компаній світу у 2024 р. сукупно склали 41,7 трлн дол., що перевищує ВВП ЄС та Китаю разом узятих і становить понад третину світового ВВП. Водночас в них безпосередньо працюють 70,1 млн осіб, що перевищує загальну кількість населення таких країн, як Велика Британія чи Франція.

Відповідно величезним є й прибуток 500 найбільших ТНК світу – наприклад, у 2024 р. вони отримали майже 3 трлн дол. прибутку (точніше – 2,98 трлн), що майже дорівнює ВВП Великої Британії та Франції і перевищує ВВП таких країн, як Італія чи Канада (водночас 1 трлн з цієї суми отримано ТНК у сфері фінансів) [3].

12 років поспіль список найбільших ТНК світу очолює Walmart – найбільша у світі роздрібна торговельна мережа, що здійснює операції як через всесвітню мережу, так і засобами електронної комерції. Її надходження за 2024 р. перевищили 700 млрд дол. (713 млрд дол.), а прибуток склав майже 22 млрд дол.; водночас кількість співробітників мережі Walmart у світі становить 2,1 млн осіб [3].

Аналогічними є й показники надходжень наступної у рейтингу ТНК – Інтернет-гіганта Amazon (717 млрд дол.), однак її прибуток у 2024 р. був значно вищим – майже 78 млрд дол. за дещо меншої з огляду на специфіку Інтернет-торгівлі кількості працівників – 1,58 млн осіб [3].

Варто виділити також Apple, що стала першою в історії компанією, показники капіталізації якої перевищили 1 трлн дол.; станом же на 2024 р. показники капіталізації Apple впевнено прямували до 4 трлн, склавши 3,75 трлн дол. США [3].

Важливо відзначити високий рівень диверсифікації провідних ТНК, – наприклад, базована в ірландському Дубліні Accenture за загальних надходжень 72 трлн, прибутку 766 млрд та 786 тис. працівників [3] успішно розвивається і працює у найрізноманітніших сферах, від ІТ та штучного інтелекту (AI) до фінансів, страхування, аерокосмічної та військової промисловості.

Високі темпи розвитку характерні для більшості ТНК, однак деякі з них демонструють не просто швидке зростання, а навіть своєрідні якісні стрибки. Так, у 2024 р. гігант соціальних мереж Meta Platforms піднявся на 25 позицій у світовому рейтингу (до 41-го місця), виробник чіпів AI Nvidia стрибнув одразу на 156 позицій (до 66-го місця), а гігант китайського ринку електромобілів BYD піднявся на 52 позиції (до 91-го місця у світі) [3].

Зауважимо, що показники зайнятості у найбільших ТНК не включають постачальників, підрядників, дилерів, працівників ремонтних майстерень та інших суб'єктів економічної активності, що не є працівниками самих ТНК, але чий робочі місця безпосередньо залежать від

цих ТНК. Наприклад, кількість працівників японської корпорації Honda оцінюється приблизно у 200 тис. осіб, однак приблизно ще стільки ж задіяно у компаніях, що виробляють різноманітні компоненти та комплектуючі для автомобілів та мотоциклів Honda, і ще приблизно стільки ж – у дилерських мережах та авторизованих сервісних центрах у всьому світі. Також для ТНК характерно значний ефект мультиплікатора – зростання їх виробництва викликає додаткове економічне зростання у відповідній локації чи країні.

Варто зазначити, що, список Форбс відображає статистичні дані за «500 найбільшими компаніями світу», а не за «500 найбільшими ТНК світу», що кожна з наведених у ньому компаній, включаючи торгівельні та телекомунікаційні мережі, є у суті транснаціональною, оскільки всі вони змушені для задоволення потреб своїх клієнтів забезпечувати активну присутність за кордоном та застосовувати у процесі прийняття рішень глобальні стратегії, що є основними ознаками транснаціональності. Тобто неможна заперечувати той факт, що практично всі наймогутніші компанії світу є не просто великими, але – транснаціональними.

Суть не лише в тому, що для великої корпорації вихід на світові ринки наперед детермінований самим її розвитком, тобто що компанії в міру її зростання стає «тісно» на її національному ринку. Практика показує, що зворотня залежність є не менш виправданою – більшість провідних корпорацій сьогодення досягли своїх розмірів саме завдяки активній транснаціоналізації, яка дала їм змогу використати всі переваги транснаціоналізації для забезпечення максимальної ефективності та прибутковості.

Центри базування провідних ТНК збігаються зі світовими центрами ділової активності, а саме – США, ЄС, Японія та Китай. Крім спільних для усіх ТНК рис, вихідці з кожного з регіонів мають унікальні риси, зумовлені його історичними, культурними, ментальними та політичними особливостями. Розуміння цих особливостей чи стереотипів важливе для розуміння природи ТНК різних регіонів.

Європейські ТНК традиційно замкнуті та консервативні, адже одним із найважливіших елементів у системі цінностей регіону здавна вважається добра репутація фірми, стабільне становище і багаторічний досвід роботи в обраній галузі. Тому більшість провідних європейських корпорацій належать до найстаріших у своїх галузях. Для них характерна чітка спеціалізація та великі розміри материнської компанії, що пояснюється відносною слабкістю європейського антимонопольного законодавства. Типовими для європейських ТНК є найбільш консервативні галузі: страхування, банківська справа, хімічна, харчова та фармацевтична промисловість.

На відміну від європейських компаній, для американських ТНК характерна розгалужена міжгалузєва структура. Це закономірно, оскільки для США історично характерне сильне антимонопольне законодавство, отже, саме у США набув найвищого розвитку концерн

– економічна структура, що об'єднує низку різногалузєвих підприємств.

Третю велику групу ТНК становлять японські компанії. Ця група є відносно молодою, однак вона вже завоювала міцні позиції на світовому ринку. Хоч темп наступу значно сповільнився, однак, поєднуючи передові західні технології та унікальні японські методи менеджменту, японці продовжують витіснити американців та європейців зі світових ринків, наприклад, автомобілів з ДВЗ та електроніки.

Четвертою, наймолодшою групою є китайські ТНК, котрі свого часу зуміли завоювати сильні позиції на глобальному ринку за рахунок дешевої китайської робочої сили. Нині ця перевага практично знівельовалася, однак китайські ТНК продовжують зростати за рахунок державної підтримки та стимулювання, а також за рахунок переваг у забезпеченні певними стратегічними ресурсами (такими як, наприклад, рідкоземельні метали, на ринку яких Китай цілеспрямовано формував свою домінуючу позицію протягом останніх кількох десятиріч років). Очевидно, що це викликає звинувачення у нечесній конкуренції і часто є приводом для впровадження економічних обмежень і навіть санкцій з боку інших країн.

Всупереч поширеній думці власна технологічна база китайських ТНК суттєво слабша, ніж у західних та японських конкурентів, однак це відставання Китай інтенсивно намагається скоротити за рахунок величезних капіталовкладень у високотехнологічні галузі, купівлі технологій та промислового шпигунства.

Значення ТНК для сучасної світової економіки (порівняно з державами) додатково підсилюється за рахунок жорсткої ієрархічної структури: у ТНК на протиположності державам немає і не може бути жодного протиставлення чи балансу гілок влади, які, попри безперечну позитивну роль «страхування від авторитаризму», суттєво обмежують та сповільнюють управління. Тому, хоч переваги демократії для загального добробуту є безперечними, значно вища ефективність розподілу та використання ресурсів в межах ТНК дає змогу прогнозувати подальше зростання їх ролі у світовій економіці.

ВИСНОВКИ

Хоч прообрази перших ТНК з'явилися ще у ранньому середньовіччі і остаточно сформувалися в добу колоніальної торгівлі, бум ТНК у сучасному розумінні цього слова припав на II пол. XX ст. Нині вони фактично формують основу глобальної економічної системи, а їх економічна могутність перевищує можливість більшості держав, водночас вона продовжує неухильно зростати, оскільки, хоч вихід на глобальний ринок нині детермінований самим розвитком компанії, водночас більшість провідних ТНК сьогодення досягли своїх розмірів саме завдяки активній транснаціоналізації, яка забезпечила їм переваги над більш локальними конкурентами.

References

1. UNCTAD World Investment Report, 1993. URL: https://ss.rojasdatabank.info/iteia20072_en.pdf
2. Study: big corporations dominate list of world's top economic entities. the Guardian. 2016. Sep 12. URL: <https://www.theguardian.com/business/2016/sep/12/global-justice-now-study-multinational-businesses-walmart-apple-shell>
3. Fortune Global 500. URL: <https://fortune.com/ranking/global500/>

Andrii PEKHNYK

PhD in Economics, Associate Professor, Ivan Franko National University of Lviv

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9171-7354>

e-mail: apekhnk7@ukr.net

TRANSNATIONALIZATION OF THE WORLD ECONOMY: HISTORY AND MODERNITY

Transnationalization is one of the main trends in the development of the world economy, which actually shapes it. Nowadays, Transnational corporations (TNCs) are not just an integral part of the global economic system – they are in fact the global economy itself or at least a very significant part of it. TNCs are one of the most important phenomena of the world economy of the late 20th century, though the origins of this phenomenon should be sought much earlier. Full-fledged production abroad became widespread in the second half of the twentieth century, and therefore, so this was the period when the rapid growth of TNCs began. The number of really giant companies even today does not exceed several hundred, but due to their extensive structure and huge production volumes they practically dominate the world economy. The scale of TNC nowadays has become unprecedented: 69 positions in the ranking of the 100 largest economic entities of contemporary are being held by TNCs, while only 31 are sovereign states (for comparison - the number of TNCs on the list increased by 6 in just one year - in 2015 their number was 63). The combined revenue of the world's 500 largest companies in 2024 was \$41.7 trillion, more than the GDP of the EU and China combined and more than one third of global GDP. They directly employ 70.1 million people, more than the total population of countries such as the UK or France. In terms of their political power and influence upon global society, leading TNCs can compete with individual states, and in terms of economic indicators exceed most of them. The point is not only that for a large corporation, access to global markets is determined by its own development, i.e. the company overgrows its national market; there is also reverse relationship - most of leading TNCs have achieved their size due to active transnationalization, which allowed them to use all the advantages of transnationalization to ensure maximum efficiency and profitability. The centers of operations of leading TNCs coincide with the world centers of business activity, namely the USA, EU, Japan and PRC. In addition to the common features of all TNCs, corporations of each region have unique features due to their historical, cultural, mental and political characteristics.

Keywords: transnationalization, transnational corporations, TNCs, world economy, international economic relations, international business